

Spomini na partizanska leta

Ob 10-letnici osvoboditve zbrala in zapisala Nina Vidervol

Gremo v partizane

Bilo je na dan 8. marca leta 1943, ko se je Stane Žbogar iz Banjščice pri Gorici že zarana napotil na drugi konec vasi, da bi se v kovačnici domenil za popravilo voza. Čudno se mu je zdelo, da to jutro ni bilo čuti udarcev kladiva, ki so drugače zmeraj ob tej uri odmevali prav na sredo vasi. Zato se je še bolj podvival, da bi videl, kaj to pomeni.

Ko pa je stopil na prag kovačnice, ga je po vsem telesu mrzlo spreletelo, kajti okoli nakovala se je kar gnetlo italijanskih karabinerjev.

»Le kaj spet imajo?«, je pomislil Stane. Umakniti se ne more več, ker so ga že opazili. V istem hipu je videl, da mu prihaja naproti brigadir, s katerim je bil navidezno na roke, v resnici pa je Stane delal za Osvobodilno fronto.

»Z nami boš moral, Žbogar, v našo vojsko,« se je zahahljal vanj brigadir in ga udaril po desni rami.

Staneta je znova in še huje spreletelo, a se je hitro znašel in dejal, kakor da se mu vse to zdi samo ob sebi umevno: »Samo domov bi še rad šel, da se preoblečem in pozdravim ženo in sina.« Ko pa se je spomnil, koliko Slovencev je doslej že ušlo karabinerjem, ko so jih nabirali v italijansko vojsko, je zato, da bi si pridobil pri njih več zaupanja, dejal: »Dajte mi karabinerja, da me bo spremljal.«

»Nate se zanesemo,« mu je odgovoril brigadir, »ti greš lahko sam!«

Stane je čakal samo na te besede. Potem se je naglo obrnil in odhitel proti domu, trudeč se, da bi med potjo uredil misli, ki so mu druga za drugo švigale skozi možgane.

»Lojzka, v vojsko moram,« je planil v kuhinjo, kjer sta bila nič hudega sluteč njegova žena in enajstletni sin Žarko.

»V vojsko?«, sta oba vprašujoče ponovila za njim. Potem so vsi trije molče sklonili glave, iščoč v sebi pravega odgovora na vprašanje, ki se je tako nepričakovano vrnilo mednje.

»V vojsko? V italijansko vojsko?«, se je v mislih zgrozila Lojzka. »Ne, tja pa že ne! V partizane? Sam? Če gre Stane sam, potem bodo odvlekli blago iz hleva in požgali domačijo, naju z Žarkom pa odpeljali kdo ve kam, od koder se morda nikoli več ne vrneva ...«

»Ne,« je skoraj zakričala Lojzka in kot da se je ustrašila svojega lastnega glasu, poltiho nadaljevala možu in sinu, ki sta se presenečeno zazrla vanjo. »V italijansko vojsko ne greš! Rajši grob kakor rob! Gremo! Vsi trije gremo v partizane,« je odločila Lojzka in za hip so se vsi trije objeli, kakor bi hoteli vsi hkrati potrditi besede, ki jih je ona pravkar izrekla.

In okoli poldneva so mati, oče in sin s polnimi nahrbtniki na ramah stopili iz hiše. Brez besed so odpeli psa čuvaja, ki je prišel veselo mahljati z repom in se jim dobrikati. Potem so z ljubečimi pogledi objeli svoj topli dom in se s skrito bolečino v srcih poslavljali od njega vse dotlej, dokler niso s hriba nad vasjo zavili v temni gozd.

Ko pa so kmalu po njihovem odhodu pridrveli karabinerji na prazen Stanetov dom, so jim sosedge prepričljivo odgovarjali: »Smo si v jezi, nič ne vemo o njih!«

Kranjčeva je imela osem otrok. Ker je bil njen mož večkrat brez dela, je ostala njej vsa skrb za preživljanje številne družine.

Feliks je bil njen najstarejši sin; pameten in dobrosrčen otrok. Ko je prišla vojska, je fant prišel delati za Osvobodilno fronto in ona mu tega ni branila. Nekoč pa, ko ga ni bilo več domov, je vedela, da je odšel med svoje.

Tedaj je bila Kranjčeva snažilka na občinskem uradu v Laškem. Med delom je zmeraj mislila na svojega fanta, ki ga že tako dolgo ni videla.

Prav tiste dni pa je dobila skrivno sporočilo, naj pride k svoji tašči, ki je imela hišico ob vznožju Starega gradu.

Njene slutnje so se uresničile. Tamkaj jo je čakal Feliks. Toda ni prišel samo zato, da hi vrtel svojo mater s seboj je nosil važno naročilo: dobiti mora več pisalnih strojev! In komu drugemu naj bi povedal o tem, če ne svoji materi, za katero je vedel, da mu bo pomagala.

Na občinskem uradu imajo več pisalnih strojev. Ali bi si upala kaj takega storiti? Bi! Kako bi mati ne pomagala svojemu sinu! Dobro. Bila sta dogovorjena.

A ko sta se poslavljala, je Feliks čutil, kako je materi od vznemirjenja drhtela roka.

Odtlej je sleherno jutro med delom zdaj zdaj obstala, ogledovala pisalne stroje, ki so stali na mizah in presojala, katera dva bi bila izmed vseh najboljša.

Zadnjo noč pred dogovorjenim jutrom od naraščajočega vznemirjenja sploh ni mogla zaspati. Venomer je pogledovala na uro, kakor bi se bala zamuditi; nekaj po peti pa je odšla na občino, ki je stala sredi Laškega.

Ob šestih bodo tukaj. Kaj pa, če jih dobijo na poti semkaj? Ne bodo jih, saj so domačini in vedo, kod je treba hoditi, da se ne srečaš z njimi. Pssst, ali se niso zaslišali koraki? Ne, to tolče materino zaskrbljeno srce. Zdaj bi že morali biti tukaj nekaj se je moralo zgoditi? Nič, nič, so že tu, tu so...!

Dva partizana sta smuknila skozi priprta vrata v urad, kjer ju je pričakovala Feliksova mati, urno odrešila vsak svoj nahrbtnik in ona jima je pomagala spraviti vanju dva pisalna stroja. Le nekaj trenutkov in bilo je vse opravljeno.

A ko sta partizana odšla skupaj s Feliksom, ki je medtem nedaleč od občine stražil, je Kranjčeva še dolgo potem prisluškovala v novembrsko jutro, če bo slišati kak »Halt« ali pa če bo počil kak strel. Ko pa ni bilo čuti ne enega ne drugega, se je globoko oddahnila in bila vesela, da je svojo nalogo tako srečno opravila.

France Mihelič: Kurir

Toda, ko so še tisto jutro na občini opazili, da manjkata dva pisalna stroja, so Nemci prijeli Kranjčevo in jo zaprli v celjski Pisker. Mesec dni so jo zasliševali in pretepali, a vse zaman Feliksova mama je vse, kar je vedela, skrila globoko vase in pokrila z neprodinim molkom.

Ko je Feliks zvedel za materino trpljenje, je težka bridkost prevzela njegovo srce. Ta pa se je spremenila v veliko srečo obeh, ko sta se po partizanskem napadu na Pisker v decembru leta 1944, pri katerem je bila rešena tudi njegova mati, neki večer čisto nepričakovano srečala na osvobojenem ozemlju in pohitela drug drugemu v prisrčen objem.

Ostani, saj je že spet vse dobro

V svetlem pomladnem večeru leta 1944 je trikrat boječe potrkal na okno Klobovsove mame. Čeprav je to trkanje poznala prav kot tiktakanje svoje stenske ure, saj se je ponavljalo vsa leta iz noči v noč; čeprav ni bila navada belih, da bi hodili ponoči iz Kroke na Jamnik, se je sloka sivolasa žena ob trkanju vendarle rahlo zdrznila, privila petrolejko in vrgla svoj skrbni pogled na mladega kurirja, ki je na klopi ob peči pravkar brezskrbno zaspal. A ko je zaslišala pod oknom svoje ime, ki ga je klical slabotni ženski glas, je odhitela k vežnim durim in jih tiho odprla.

V hišo je trudno stopila partizanka Cveta, ki jo je Klobovsova mama že poznala, zato se je je tolikanj bolj razveselila. Toda partizanka Cveta je bila bolna in je imela dolgo pot za seboj. Prišla je z gorenjskega vojnega področja prav iz Farjega potoka nad Cerknem na Jamnik, da se v varnih in dobrih rokah Klobovsove mame vsaj za silo okrepi.

Ko je med prisrčnim kramljanjem zaspala tudi partizanka Cveta, je Klobovsova mama še pozno v noč slonela ob njeni postelji in premišljevala, kako bi z njo, da bi je ne zalotili sovražniki.

Zjutraj pa, ko se je po zajtrku mladi kurir odpravljaj na pot, je Klobovsova mama dejala Cveti: »Ti pa obleci krilo in mi daj svoje orožje in spremo, da ju skrijem. Vzemi grablje in pojdi s Francko in Pavlo, ki gresta listje grabit. Tako bo varnejše nič ne veš, kaj pride.«

Komajda so prišla dekleta v bližnji gozd in nekajkrat potegnili z grabljami skozi listje, in ko je mama skrila Cvetine stvari, so se zaslišali nad vasjo streli in divje kričanje. Že v naslednjih trenutkih so se prikazali v vasi domobranci in vdrli naravnost v hišo Klobovsove mame.

»Ujeli smo kurirja. Povej stara, kje imaš partizanko?«

Klobovsova mama le molčala. Le njeno dobro srce se je stisnilo v trpki bolečini, ko je slišala, kaj se je pripetilo mlademu partizanu.

»Povej, kam si jo skrila? Od kod je prišla? Kako ji je ime?«, so kričali domobranci in jo suvali s puškinimi kopiti. Toda Klobovsova mama je še vedno molčala.

»Ali ne boš povedala, stara,« se je zagnal vanjo sam poveljnik in ji nastavljal brzostrelko na vrat. »Ustrelim te, če ne poveš ...«

Šele tedaj je Klobovsova mama mirna in zavnana odgovorila: »Pri meni ni bilo nobene partizanke! Dovolj hudega ste mi že storili. Zaprli ste v Begunje vso mojo družino, odgnali moža v Dachau, požgali domačijo... Kaj mi morete še hujšega storiti? Ne bojim se, ustrelite me, če vam je tako prav!«

Tega domobranci od stare žene niso pričakovali. Med grožnjami, da se še povrnejo, so naropali oblek in živeža ter odšli iz njene hiše premagani in osramočeni.

Medtem se je Cveta umaknila globlje v gozd. Francka in Pavla pa sta odhiteli domov v velikih skrbah, kaj se godi z materjo. Ko pa so domobranci odšli, je ena izmed deklet šla klicat Cveto.

»Kaj sedaj?«, je mislila Cveta sama pri sebi, ko je počasi stopala iz gozda proti hiši. »V tej hiši ne morem več ostati. Koliko hudega je že prestala Klobovsova mama med to vojno. In to danes se ji je zgodilo prav zavoljo mene. Ne, ne morem več ostati pri njej. Lahko se ji kdaj drugič primeri kaj hujšega. Odšla bom. Če ne najdem zatočišča drugod, se pa vrnem v Farji potok...«

Tako je Cveta sklonjene glave premišljevala, ko se ji je nenadoma zazdelo, da jo je nekdo poklical. Pogledala je kvišku in zagledala na hišnem pragu Klobovsovo mamo s toplim smehljajem v očeh, kakor da bi se ne bilo prav nič zgodilo.

»Zdaj je že spet vse dobro, Cveta,« je veselo dejala mama in kakor da je vedela za Cvetine misli, je še ljubeče dodala: »Ti pa nikamor ne pojdeš, ampak ostaneš pri nas! Saj je že spet vse dobro!«

Kaj bi Cveta na te besede! Molče je dvignila desnico in jo narahlo položila na ramo Klobovsove mame, pri kateri ni kljub požgani in izropani domačiji nikoli zmanjkalo ne kruha ne zasek ne mleka in ne tople in varne strehe prav tako, kakor ni v njenem srcu nikoli zmanjkalo materinske ljubezni za partizane, ki jih je pot kdaj koli med vojsko pripeljala skozi njeno vas.

Mama, nikoli vas ne pozabim

Prve, komaj zaznavne sence večernega mraka so se iz sadovnjakov počasi plazile v vas.

Krajčeva dva sta v veži, ki je bila hkrati tudi kuhinja, pravkar povečerjala. Oče, ki je bil že dalj bolj bolehen, je oddrsal pred hišo, da bi še kake pol urice mirno posedel na klopi in užil pred spanjem še nekaj svežega zraka.

Mati pa je medtem potisnila v pečico skledo koruznih žgancev in lonec mleka, da bi imela kar pri rokah, če bi se ponoči kdo oglasil.

Tedaj se je izza hleva druga za drugo odtrgalo pet postav. Približevale so se po prstih; sprva počasi, potem pa vse hitreje, tako da jih oče ni niti dobro opazil, kdaj so šinile skozi odprta vrata v vežo.

»Mati, ali je bilo kaj slišati, da bi bili beli v vasi?«, je hlastno vprašal prvi.

Bilo je namreč jeseni leta 1944, ko so bili v Loški dolini skoraj vsak dan boji, ko so se sovražniki umikali in se spet vračali, tako da nisi nikoli prav vedel, kdaj in koga boš srečal v teh krajih.

Mati, ki je bila zaradi nenadnega prihoda petih partizanov nemalo presenečena, je komaj izdabila iz sebe:

»Ne!«

V istem hipu je bila patrola Narodne zaščite domenjena. Šegova dva sta kar takoj odšla skozi Grahovo v smeri proti Cerknici, France, Viktor in Starc pa so nameravali na nasprotni konec vasi.

Prvi je nameril korak proti durim France, mati, ki bi bila rada ob tako naglem odhodu vsaj še pogledala za sinom, je stopila takoj za njim, za njo pa sta šla Viktor in Starc.

Komaj je France prestopil hišni prag ter je mati bila tik za njim, je s ceste izza hišnega vogala zaregljala strojnica, spremljana od zlobnega krohota nekaj domobrancev, ki so prav tedaj prišli po cesti od Loške strani.

Mati je z obema rokama zakrilila proti sinu, kakor da bi hotela prestreči sovražne krogle; oče se je stresel po vsem životu, potem pa obsedel mirno, kakor da je v tistem hipu ugasnilo življenje v njem. France pa je, zadet v prsa, padel na dvorišče.

»A-a-a, ti si tisti! Zdaj smo dobili pravega,« so pridrveli domobranci, zgrabili Franceta za noge, ga vlačili po dvorišču, obračali in preiskovali.

Med njihovim početjem je mati z nadčloveško silo odtrgala del svojega srca od umirajočega sina za Viktorja in Starca, ki sta v teh usodnih trenutkih ostala sama v veži.

Kaj je z njima? Ali sta se rešila? In če se nista ... in če domobranci vdoro še v hišo ...?

Mati ni vedela, da je Starc ob rafalu odprl okno, se pognal skozenj, preskočil potok in ušel na grič za vasjo; da se je za njim pognal tudi Viktor, a ker je bil prevelik, se je zadel v nadoknice in zaradi hudega udarca padel znak nazaj v vežo in tam obležal, dokler ni prišel k zavesti in potem še ves omotičen skočil v kletno shrambo.

Ker domobranci niso našli pri Francetu nič pomembnega, so mu sezuli škornje, vzeli brzostrelko in, ko je naposled eden izmed njih še dvakrat ustrelil vanj, počasi odšli po vasi.

Takoj ko so se skrili za prvo hišo, je mati planila v vežo in zagledala odprto okno.

»Morda sta se pa le rešila?«

Pogledala je v sobo in ker tam ni bilo nikogar, je odprla še kletno shrambo.

V temnem kotu se je nekaj zganilo, da se je za hip zdrznila, a že v naslednjem trenutku je bil pri njej Viktor:

»Mati, če kako morete, me rešite; če pa ne«

Mati ni izgubljala časa. Domobranci se lahko vsak hip vrnejo. Zato je šepnila Viktorju:

»Grem ti iskat skrivališče. Opazuj me skozi okno. Če boš videl, da se bom obrnila in naredila nekaj korakov nazaj proti hiši, vedi, da sem nekaj našla. Tedaj se podvizaj za menoj!«

In mati je urno stopila iz hiše, obrnila ključ v vežnih vratih, ga vtaknila v žep ter mimo še vedno umirajočega sina in na klopi negibno sedečega moža odhitela v svetlo noč, oprezujoč na vse strani.

Ko je zavila po cesti okoli hiše, se je mimogrede zazrla v razpadajoče poslopje, ki je stalo nekaj metrov od ceste.

»Ne, tu bi ga našli,« je pomislila in šla dalje, ko se je nenadoma obrnila in naredila nekaj korakov proti kuhinjskemu oknu.

Ko je Viktor v nestrpnem pričakovanju to videl, se je brez omahovanja pognal skozi okno ter preskočil potok; in ko je mati z rokami kopala v gnoj dolgo jamo in jo nastiljala s plevami, ki jih je bilo po mlačvi na gnojišču v izobilju, je bil že pri njej.

»Lezi,« mu je ukazala in Viktor jo je takoj ubogal. In že ga je mati z največjo naglico pokrivala, a ko je prišla do glave, mu je snela partizanko, mu z njo pokrila obraz ter ga skrbno zasula.

Potem je odšla do potoka, si v njem umila roke in si jih obrisala v predpasnik. gele, ko je spravila Viktorja na varno, se je jasneje zavedela svoje rane, ki jo je tedaj zaskelala s podvojeno bolečino, tako da se je z opotekajočimi se koraki vrnila k sinu, ki je medtem, ko nje ni bilo, umrl, in se brez moči zgrudila zraven njega.

Nihče izmed redkih zavednih domačinov se tisti večer ni upal priti, da bi jima pomagal, sama z možem pa sta bila preslabotna, da bi Franceta prenesla v hišo.

Ostala bi z njim tako vso noč, da je niso zdramili naraščajoči glasovi in bežeči koraki.

»Pojdiva,« je Krajčeva stopila k svojemu možu, ki se je šele tedaj nekoliko ovedel, ga prijela pod roko in odšla z njim v temno hišo.

Sedla sta za mizo tesno drug zraven drugega, da bi jima tako bilo morda lažje, se zastrmela v temo okoli sebe in se vsak zase izgubila v veliki skupni bolečini; medtem so mimo njunega okna in vseprek skozi vrtove vso noč zmedeno bežale in se skrivale pred zavezniškimi letali tolpe Nemcev in domobrancev, ki jih je partizanska vojska podila iz Loške doline.

Zjutraj, ko so poslednji koraki bežečih že davno zamrli v daljavi, so potrkali pri Krajčevih sosedje. Sklonjenih glav so prinesli Franceta in ga položili na mrtvaški oder.

France Mihelič: Slovo od matere

Tedaj je nenadoma vstopil Viktor, se rahlo nagnil k svojemu mrtvemu tovarišu in bilo je tako, kakor da je obujal najsvetlejše spomine nanj in se poslovil od njega z obljubo zvestega soborca.

Nato se je obrnil k materi, ki mu je medtem pripravila civilno obleko, da bi na svoji poti ne padel v roke sem in tja premikajočim se sovražnim tolпам, ji srčno stisnil obe roki in ji jih poljubil, se zazrl v njene dobre, od bridkosti potemnele oči in dodal k pravkar dani obljubi še:

»Mama, nikoli vas ne pozabim!«

Leta 1955 je v dveh številkah (štev. 4 in štev. 5) revije Naša žena spomine na partizanska leta obudila in zapisala mamina sestrična Nina.